

Миломир Д. Ерић¹, Снежана С. Маринковић
Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Ужицу

Кратки
научни прилог

Дејте и одрасли у светлу феноменолошких схваћања М. Мерло-Понтија

Резиме: У овом раду аутори се даве анализом проблема односа дејтећа и одрасло, њихових у контексту феноменолошке психологије и педагогије М. Мерло-Понтија (М. Merleau-Ponty). Најпре је изложена у најважнијим цртама Мерло-Понтијева филозофска позиција, која је темељ за његово разумевање психолошких и педагошких проблема. Проблем којем смо посветили највише пажње јесте проблем разумевања дејтеће светла и могућности комуникације одрасло и дејтећа, као и питање да ли дејте може имати представу о светлу. У том кругу проблема разматрана је и Мерло-Понтијева критика Пијажеовој ставовишћа.

Кључне речи: Мерло-Понти, педагогија, психологија, дејте, одрасли.

Увод

М. Мерло-Понти био је истакнути француски феноменолошки и егзистенцијалистички мислилац, чији су радови оставили дубок и трајан утицај на савремену филозофију. Међутим, његова истраживања проблема перцепције, језика, интерсубјективности, сликарства, политике, историје представљају подстицај и инспирацију не само филозофима већ и истраживачима у многим другим областима као што су психологија, педагогија или студије о животној средини.

Ми ћемо нашу пажњу усмерити, пре свега, на предавања о психологији и педагогији која је М. Мерло-Понти одржао на Сорбони у периоду од 1949. до 1952. године, која су касније објављена под називом *Психологија и педагогија дејтећа* (Merleau-Ponty, 2001). То је период након објављивања *Структуре њонашања и Феноменологије перцепције*, капиталних дела која су поставила темеље филозофије коју ће Мерло-Понти развијати све до преране смрти 1961. године. Време одржавања ових предавања показује да Мерло-Понти није сматрао да су проблеми педагогије изван филозофије споредни и успутни, већ је рад на овим проблемима сматрао наставком фундаменталних истраживања која су

¹ eric@pfu.kg.ac.rs

Copyright © 2018 by the authors, licensee Teacher Education Faculty University of Belgrade, SERBIA.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original paper is accurately cited.

била повезана с најдубљим токовима филозофске мисли прве половине двадесетог века. Такође, овај интерес се на овим предавањима није и завршио. У скоро сваком свом делу, мање или више, он упућује на примере дечјег света, повлачећи паралеле и истичући последице суштински важне за ово *клујко осећајности уилејшено у ијкање светиа*, како је често говорио о човековој егзистенцији (Merleau-Ponty, 1964).

Његова филозофија није остала ограничена на утицај једне школе, једног *стила мишљења*, па ни феноменолошког, како се то често поједностављено приказује. Она је, напротив, од почетка отворена ка проблемима свог времена и у дијалогу је с различитим филозофијама, као и са психолошким и научним концепцијама. Дуг је списак аутора из лингвистике, антропологије, психологије, етнологије, психоанализе с којима је Мерло-Понти водио дубоке и плодне дијалоге. Поменимо само неке: Ана Фројд (Anna Freud), Сигмунд Фројд (Sigmund Freud), Жан Пијаже (Jean Piaget), Жан Лакан (Jean Lacan), Хенри Валон (Henri Wallon), Џејмс Вотсон (James Watson), Меланија Клајн (Melanie Klein), Лисјен Леви-Брил (Lucien Lévy-Bruhl), Бронислав Малиновски (Bronislaw Malinowski) и многи други (Merleau-Ponty, 2001).

Критика бихевиоризма и гештALT теорије

Од свог првог дела *Структура њонашања* Мерло-Понти није оставио ниједну сумњу или дилему о својим намерама и циљу истраживања: „Наш циљ јесте да разумемо односе свести и природе – органске, психолошке или чак друштвене. Овде се под природом разуме мноштво међусобно спољашњих и каузалним односима повезаних догађаја“ (Merlo-Ponti, 1984: 55). За критицистичку мисао овај проблем је разрешен – свет је укупност објективних, свешћу ношених, релација и не постоји у свету ништа што би било стране духу. Што се биологије тиче, рас-

праве о механицизму и витализму остају отворене, док је психологија, у настојању да буде природна наука, остала верна реализму и каузалном мишљењу. Међутим, оно што ће се показати плодноним јесте појам *њонашања* који је психологија наметнула, али који је, по мишљењу Мерло-Понтија, већ код свог иницијатора Вотсона наишао на једно недовољно филозофско превођење и утемељење – „оно што је умно и дубоко у овој интуицији понашања – то јест визија човека као вечите расправе и објашњавања са једним физичким и социјалним светом – било је компромитовано једном мањкавом филозофијом. [...] По нашем мишљењу [...] Watson је имао у виду, када је говорио о понашању, оно што су други називали егзистенцијом, а нови појам могао је стећи свој филозофски статус само под условом да се каузално и механичко мишљење напусти у корист дијалектичког мишљења“ (Merlo-Ponti, 1984: 57–58). Оно чиме је овај појам заправо стекао за Мерло-Понтија суштински филозофски значај јесте „што је он, узет у самом себи, неутралан с обзиром на класична разликовања 'психичког' и 'физиолошког' и може нам, према томе, пружити прилику да их поново дефинишемо“ (Merlo-Ponti, 1984: 57). Ту прилику Мерло-Понти ће искористити за преиспитивање читаве филозофске, пре свега, картезијанске традиције, кроз покушај да човекову разапетост у картезијанским дуализмима – психичко и физиолошко, душа и тело, биће-за-себе и биће-по-себи – спусти у *свети живоџа*, где између *стивари* и *идеје* почиње да се назире *смисао*, *инијелијидбилности* у *стиању рађања*, где доживљавамо *структуру* пре него што буду мишљене, у колевци *јерцейиивне свести*, која нам омогућава да спознамо *ејзистенцију*.

Дескрипција понашања показује да је квалитет подражаја одређен његовим односом према целини органског стања и према симултаним или претходним подражајима, и да у опису односа између организма и његове околине идеја линеарног каузалитета нема никакву примену

– оно што пажљиво посматрање заиста открива јесте једна сложена дијалектичка релација кружног каузалитета.

Ми најлакше код човека уочавамо чисте рефлексе, јер једино је човек у стању да селективно изложи делове свога тела утицајима средине. „Када се код једног људског субјекта испитује рефлекс зеница, могло би се рећи да овај субјект ’позајмљује’ своје око експериментатору; тада, и само тада, запажа се при датом стимулусу једна скоро константна реакција; ова регулативност се више не сусреће у виталној употреби вида“ (Merlo-Ponti, 1984: 110). Рефлекс, дакле, стварно егзистира и није никаква апстракција. Он представља један веома посебан случај понашања који се може запазити под одређеним условим. Али рефлекс није главни предмет физиологије, он није кључ за разумевање свега осталога, нити се свака реакција која се добија у лабораторији када се испитује један организам у болесном стању и под различитим условима може сматрати биолошким реалитетом. Требало би да биологија за свој циљ да постави поимање онога што живо биће чини живим бићем – разумевање његове неразложиве структуре понашања. Пажљивије посматрање показује да сами рефлекси никад, заправо, нису слепи процеси, они се увек приклањају неком смислу ситуације, изражавају нашу оријентацију према средини понашања. Ово опажање ситуације даје смисао посебним стимулусима и чини да они почињу да вреде, важе или постоје за организам. Управо ове анализе обавезују нас, по Мерло-Понтијевом мишљењу, да у физиологији изменимо категорије и уведемо појам *форме*. У есеју *Метафизика у човеку*, објављеном неколико година након *Структуре понашања*, Мерло-Понти ће подвући значај психологије форме „која је довела у питање оно што би се могло назвати имплицитном онтологијом науке и обавезала нас да преиспитамо нашу концепцију услова и граница научног знања“ (Merleau-Ponty, 1961: 146).

Предност појма *форме* јесте у томе што она омогућава превладавање атомистичке концепције нервног функционисања, одбацује психолошки емпиризам, не прелазећи на интелектуалистичку антитезу. У том случају, анализа перцепције довела би до успостављања разлике – не више између осета и перцепције већ између различитих типова или нивоа организације. „Форма, у смислу како смо је дефинисали, поседује оригинална својства у односу на својства делова која се од њих могу одвојити. Сваки моменат је овде одређен целокупношћу осталих и њихова међусобна вредност зависи од једног стања тоталне равнотеже чија је формула унутрашња карактеристика *форме*“ (Merlo-Ponti, 1984: 176).

Понашање је парадокс, јер „структура понашања, онако како се пружа перцептивном искуству, није ни ствар ни свест и управо то је чини непрозирном за интелект“ (Merlo-Ponti, 1984: 223). Управо та несводивост на дуалистичке полове фундаира изворност феномена понашања и чини суштину онога што Мерло-Понти назива формом. Са појмом форме избегнуте су класичне антитезе и ослобођени смо буридановског оклевања између једне филозофије која јукстапонира споља повезане термине и друге филозофије која унутрашње релације мишљења изнова налази у свим феноменима.

У суочавању са средином организам постиже властити начин остваривања равнотеже и своје специфичне услове делатности чије унутрашње детерминанте није могуће разложити на мноштво узрока јер су оне израз једног општег става према свету. Ова идеја ће бити идеја водила за Мерло-Понтијево разумевање детета и његовог света, као што ће бити и најважнија тачка сукобљавања са Пијажеовом концепцијом.

Тврдити да су односи организма и његове средине дијалектички значи признати његову индивидуалност, значи рећи да он сам успоставља меру деловања ствари на њега и сам разгра-

ничава своју средину посредством једног циркуларног процеса који нема аналогије у физичком свету. Његове релације са светом не могу се ни разумети када се организам сведе на слику коју о њему пружају анатомија и физичке науке – језик анатомије о биолошкој вредности једног понашања не говори ништа. „Кад бисмо могли описати безбројна физичка и хемијска делања која омогућавају да једно живо биће доспе из младалачког у доба зрелости, имали бисмо континуирани низ феномена у којем би било тешко препознати трајање једног организма. [...] Живот није, дакле, збир тих реакција“ (Merlo-Ponti, 1984: 255). У описима које даје наука о телу ја не препознајем *моје* тело, у описима света које ми нуди физика ја не препознајем свој *завичај*, у описима детета које ми даје Пијаже ја препознајем једног недовршеног, неразвијеног одраслог, али не и дете, рећи ће Мерло-Понти (Merleau-Ponty, 2001).

Животни акти имају смисао, они су временско и просторно одвијање одређених идеалних јединстава. Организам за једну свест јесте укупност значења, а не ствар која по себи постоји. Наше егзистенцијално искуство јесте, пре свега, искуство мноштва структура, значењских и смисаоних целина.

На тај начин долазимо до једне од најважнијих идеја Мерло-Понтијеве филозофије, чију артикулацију смо покушали да припремимо кроз досадашњу анализу најутицајнијих психолошких и физиолошких теорија прве половине двадесетог века, као што су бихевиоризам и гешталт теорија – објект биологије, али и психологије, незамислив је без јединства значења које свест налази у њему и чији развој прати. Признајући да понашања имају, граде, исијавају *неки смисао* који зависи од животног значења ситуације, психологија је себи створила простор за нови поглед на понашање – она сада у њему може да види отеловљене дијалектике које зраче

на средину која му је иманентна а да их не посматра као ствари по себи.

Посебно место у овој дијалектици акција и реакција заузима *перцепција* као унутрашњи момент ове живе дијалектике конкретног субјекта у чијој структури учествује и управо због тога први објекат перцепције јесте активност других људских субјеката, а не „неоргански чврсто“. Позната је чињеница, каже Мерло-Понти, да се дечја перцепција најпре везује за лица и гестове, нарочито мајчине. Али, то не значи да су лица и гестови реконструисани од збира осета, већ је егзистенцијална истина да ми савршено можемо познавати једну физиономију, а да не знамо боју очију или косе, облик уста или лица. „Једно лице је центар људског израза, прозирни омот ставова и жеља другог, место његовог појављивања, једва материјално упориште једног мноштва интенција“ (Merlo-Ponti, 1984: 274). Лице је жига људских израза у којој су дата значења пре него што смо свесни било каквих чулних знакова. Ми једва да можемо постати свесни *сйваровийосйи* и материјалности лица и само с муком и напором можемо третирати једно лице или чак мртво тело као ствар.

Осим људског тела, *ујошредни предмет* које човек ствара чине *јочинјућу перцепцију* и Мерло-Понтијев циљ је, пре свега, да осветли друштвене и психолошке детерминанте перцепције и да опише једну оригиналну форму свести и њене емпиријске садржаје које јој намеће егзистенција тела или уклопљеност у једно друштво. Да би се обавила дескрипција самог почетка перцепције мора се сам појам свести довести у питање. Свест није нешто аморфно што социолошки или физиолошки каузалитет обликује у одређене привилеговане структуре. Када ове структуре не би постојале као један *ајриори* у дечјој свести, онда би се употребни предмети и *друји* појављивали само као збир осета одакле би накнадно требало ослободити њихов људски смисао. Наравно да то никада није слу-

чај. Напротив, чињеница је да људски свет задобија посебан значај и појављује се у дечјој свести од почетка на један привилегован начин јер ми видимо да дете разуме ставове које никада није имало прилику да само заузме.

Оно што је проблем јесте како с оне стране вештачких раздвајања између урођеног и стеченог описати понашање једног нерашчлањивог значења у тренутку самог његовог искушавања. Уопште, проблем *почињања свесћи*, који се поставља пред нас истог тренутка када се роди једно живо биће, јесте, како је то говорио Хусерл, једна *шешикоћа у мишљењу* (Merleau-Ponty, 2001). Хусерл заправо жели да каже да рођење детета отвара најтеже могуће питање – питање преласка једног живог бића од потпуне условљености својим биолошким статусом до субјекта, прелазак од *по себи* ка *за себе*. И када Мерло-Понти покушава да реши овај проблем *почињања*, с оне стране уобичајених супротстављања урођено-стечено, он уводи појам *априори*, који се односи на оно што се не може схватити део по део, већ што се мора одједном мислити као једна нерашчлањива бит. То је заправо његово разумевање психолошких појмова *структуре* и *форме* и предлог начина на који се они могу искористити за разумевање егзистенцијалних ситуација. Поменимо само овом приликом примедбу, оправдану или не, коју је Декомб упутио Мерло-Понтију о томе да је погрешно изједначио појам структуре са појмом гешталта (Descombes, 1979). *Априори*, у овом случају, означава оно што се пред нашим мишљењем може сабрати и конституисати део по део. Мерло-Понти указује на случај магијских и анимистичких веровања детета која постављају загонетку једне скоро чисте говорне свести и свести о „другом“ – *јовор* и *груји* се не конституишу из „многоструких датости“ нити свој смисао задобијају интерпретацијом чулног. То су нерашчлањиве структуре и, у том смислу, врсте *априорија*.

Нека нам буде дозвољена овде, у функцији примера, једна кратка дигресија у вези с проблемом језика, која би могла да укаже на разумевање односа детета и његовог света кроз начин на који дете решава проблем почетка говора. Говорећи у *Знацима* (Merleau-Ponty, 1960) о проблему језика, Мерло-Понти на трагу Де Сосирових истраживања прави једну занимљиву анализу језика схваћеног као целина. У овој целини појединачни знаци нису носиоци значења, већ значење искрсава између знакова, у њиховом међусобном односу. Да би знаци проговорили, потребно је претходно да заузмемо одређени ментални став. Ако је то заиста тако, онда се поставља питање: како упознати један језик ако то није могуће преко његових елемената, и, ако језик постоји једино као целина, да ли морамо већ знати језик да бисмо могли да га учимо? Ову апорију о односу целине и делова језика, по Мерло-Понтију, дете решава најједноставније могуће – *почиње* да говори. Познато је да реч код детета најпре има улогу реченице, док неке фонеме играју улогу речи. Дете првим покушајима као да антиципира *језик уочишће*, као изван *стил израза*, да би га одједном целина говорног језика обухватила и довела до тога да ова унутрашњост почиње да *сриче* изван смисао (Merleau-Ponty, 2001). Управо ова унутрашња предиспозиција или структура, „представљена изван нас у природном и социјалном систему, и у нама као симболичка функција, означава један пут који иде изван односа субјект–објект који доминира филозофијом од Декарта до Хегела“, рећи ће Мерло-Понти (Merleau-Ponty, 1960). Али, као што ћемо видети, не само филозофија и не само до Хегела, већ и највећи део психологије и педагогије у време Мерло-Понтијевих предавања на Сорбони креће се у овим картезијанским дуализмима, покушавајући да свет прикаже као збир атомизираних осета. Појам структуре, напротив, омогућава да схватимо на који начин смо с друштвено-историјским светом у једној врсти кружног кретања и размене. Струк-

тура се код Мерло-Понтија појављује као синоним за најмању јединицу смисла коју није могуће даље рашчланити, као што је није могуће ни створити од појединачних сензација. Дете је, према томе, биће које не ствара већ затиче свет, и тај свет за њега има одређен смисао и пре него што о том смислу може да проговори језиком науке. Оно поседује ову предреклексивну интенцију коју живи пре него што је схвати и подигне на ниво знања, јер ми „говоримо и разумемо говор много пре него што смо од Декарта научили (или сами открили) да је мишљење наша реалност“ (Merleau-Ponty, 1964: 28).

Управо овако изграђен појам структуре и егзистенције у филозофским делима омогућава Мерло-Понтију да у тексту *Сируктијур* и *конфликтни дечије свести* тврди: „Сматрамо да је дечија свест различита од свести одраслог не само по садржају, већ по својој организацији. Дете није, како се то раније мислило, један 'минимални одрасли', са свешћу сличном одраслом, али недовршеном, несавршеном – ова идеја је чиста негативност. Дете поседује једну другу равнотежу, зато треба дечију свест посматрати као један позитиван феномен“ (Merleau-Ponty, 2001: 171).

Дете и одрасли

Мерло-Понтијева намера да дечију свест и целокупни дечији свет учини предметом једне феноменолошке дескрипције резултирала је, као што смо на почетку рекли, низом предавања одржаних на Сорбони. Нама није познато да је неки савремени филозоф направио такав искорак у једну „практичну“ дисциплину као што је то у овом случају учинио Мерло-Понти према педагогији. Сматрамо да је то био драгоцен допринос филозофије која је за свој основи мото узела Хусерлов позив *повраћају самим стварима*, ако не решавању проблема психологије и педагогије, онда макар њиховом бољем разуме-

вању. Тај повратак је захтевао да се стави у евиденцију оно како једне ствари – наравно, овде је реч о *стварима* у најширем могућем значењу – да се учини феноменолошка дескрипција *начина* на који ствар јесте то што јесте, дакле, да се вратимо корену самих ствари. Није потребно да будемо психоаналитичари да бисмо се сложили с тврдњом да је корен самог човек управо дете које носи у себи. Ако пођемо, дакле, од става који Мерло-Понти на различите начине варира – да дечији свет крије тајну људског света уопште – онда нас неће изненадити његов интерес за педагошке проблеме. Оно што може да изненади јесте још увек необична свежина и актуелност његових анализа и оригиналност начина на који један филозоф мисли о, како се то често каже, практичним проблемима. Међутим, да ли су педагошки проблеми заиста само практични и да ли је педагогија само практична дисциплина? Може ли уобичајено традиционално значење педагогије остати непромењено ако желимо, као Мерло-Понти, да радикално преиспитамо сам феномен односа детета и одраслог као и феномен света у коме се они сусрећу? Мерло-Понтијева истраживања довешће у питање скоро све традиционално постављене ослонце помоћу којих је педагогија желела да учврсти свој статус науке, али она је након тога добила, бар ми тако сматрамо, нове хоризонте који су јој отворили простор за истраживања, пре свега, оригиналности, специфичности и изворности дечијег света који пре феноменолошке филозофије, колико је нама познато, нису на тај начин истраживани. Брок, у веома информативном раду, указује на утицај Мерло-Понтијевог мисли на савремене области истраживања, као што је, на пример, когнитивна неуронаука (Brock, 2015).

Када желимо, дакле, да тврдимо нешто о природи саме педагогије, каже Мерло-Понти, обично је дефинишемо у односу према психологији детета – психологија, која је наука о узроцима и последицама, наспрам педагогије, која је збир техника и начина достизања пожељних

циљева. По овој концепцији, педагогија је дисциплина која систематизује резултате психолошких наука и преводи их у правила деловања. Међутим, овако схваћена, педагогија остаје двоструко подређена, најпре психологији а затим и моралу, јер полази од претходно постављених вредности које не доводи у питање. Да ли је ова подређеност заиста нужна? По Мерло-Понтијевом мишљењу, такво становиште не само да није нужно већ је потпуно погрешно. Што се тиче морала, не постоји ниједан разлог да прихватимо унапред дате вредности пре него што спознамо животне околности и ситуацију дечјег света, али и природу његових конфликта са одраслима. Јер његов свет може бити смештен од Тробријандских острва и практичног непостојања фигуре оца у његовом животу, о чему нам сведочи Малиновски (Malinowski, 1930), до Беча и драме зване Едипов комплекс, о чему је Фројд тако убедљиво говорио.

Што се тиче тврдње о зависности педагогије од психологије, она је по Мерло-Понтију потпуно вештачки успостављена. Јер „педагогија није никаква примена психологије, она *јест* у потпуности психологија детета“ (Merleau-Ponty, 2001: 90). Не постоји начин да *само* посматрамо човека, „свако посматрање је већ једна интервенција; не можемо истраживати или посматрати а да не мењамо нешто у предмету истраживања“ (Merleau-Ponty, 2001: 90). Дакле, „односи између васпитача и детета нису случајни већ чине *суштин*у те ситуације“, тако да можемо рећи да је „сва педагогија у исто време психологија, барем имплицитна; проблем педагогије исти је проблем који има и психоанализа, и уопште сваки експериментатор – она мења свој предмет“ (Merleau-Ponty, 2001: 90). Наравно, та тешкоћа постаје озбиљан недостатак и нерешив проблем ако не знамо смисао свог властитог деловања. Али и под претпоставком да знамо у ком правцу треба деловати, посебна тешкоћа је што резултат нашег деловања сазнајемо само преко реакције детета. На тај начин, у јед-

ном кружном односу, који није могуће избећи и поред свих опасности које носи у себи, одрасли истовремено спознаје себе учећи дете. „Укратко, однос посматрања и акције, теорије и праксе, није никада однос чистог сазнања, већ један егзистенцијалан однос; уз довољно критике, можемо се надати да ће једном постати истинско знање“ (Merleau-Ponty, 2001: 90). Тако дефинисана, педагогија престаје да буде „извођач рада“, већ постаје једна обједињавајућа интенција усмерена ка јединственом учењу правила понашања (морал), учењу објективног знања (психологија) и разумевања понашања одраслих према деци (педагогија). Оно што, по Мерло-Понтију, чини разлику у овој синтези јесте благи нагласак у једном или другом смеру – психологија детета радије види ствари из угла детета а педагогија из угла одраслог.

Такође, увид у историјски контекст отвара нову димензију у разумевању ових проблема. Историја нам помаже да схватимо овај феномен *оілегала*, тј. чињеницу да је *групи* пред нама исто тако као што смо ми пред њим, да се он огледа у нама као и ми у њему. Исти је случај са одраслим и дететом. Историја нам даје димензију дубине која овој позорници на којој се сада сусрећу дете и одрасли даје посебно значење. „Она нам показује различите варијације и чини да осећамо, на пример, да односи 'репресије' према детету, за које ми верујемо да су утемељени у биолошкој нужности, у стварности представљају израз једне одређене концепције интерсубјективности. Ниједан део освешћивања није тако тежак као када се ради о нама и скоро увек феномен нам измиче када смо директно умешани у ситуацију. Помоћу историје и етнографије, схватамо како да одмеримо притисак који чинимо на дете“ (Merleau-Ponty, 2001: 91). Наравно, притисак је увек израз извесне моћи, а одрасли, најчешће, ту моћ сматра природном, јер је разлика између детета и одраслог у биолошком погледу несумњива. Наше доминантно вођење изгледа, чак и против наше воље, наметнуто од стране

природе, пошто она чини да деца у свет долазе потпуно незаштићена и беспомоћна. Да одрасли поседују децу, одраслима такође изгледа потпуно разумљиво, већ и на основу сличности детета с нама, „зато што се они појављују као наш продужетак, од природе намењени да остваре наше наде и очекивања“ (Merleau-Ponty, 2001: 92). Или бар већина одраслих тако мисли. Међутим, ова дијалектика слободе и моћи указује на једну унутрашњу дистинкцију и ограничење: слобода је иста за све, али немају сви моћ да је остваре. То је истина дечјег света – на рођењу дете је потпуно беспомоћно и никаква слобода за њега нема смисла, али нам ово пролазно стање не сме служити као изговор да оправдамо наше посесивно држање. Зато, „продужавајући ауторитет након раног детињства, одрасли не слуша природу, он ствара зависност, прави роба“, како каже Мерло-Понти (Merleau-Ponty, 2001: 92). Међутим, управо нам историјска димензија, омогућавајући увид у различите цивилизације, даје основ за разумевање наше цивилизације. Откривајући нам дубоко јединство различитих религиозних, економских и политичких понашања, историја сведочи о скоро бесконачном богатству могућих испољавања и манифестација људског, па према томе, и дечијег света.

Када говоримо о дечјем свету, треба нагласити да свет у филозофији Мерло-Понтије није скуп ствари и бића повезаних физичким и биолошким законима. Свет је преплет мноштва релација и интенција једног ангажованог *Ја* које, захваљујући свом телу, ствара са светом примарну и изворну комуникацију. *Ја* и *свеи* су обележени једном зоном анонимности која у исто време омогућава сусрет, али никада не дозвољава да *Ја* постане *само* део света или да свет буде потпуно обухваћен и појмљен од *Ја*. И управо у таквом свету једна од највећих загонетки је појава другог *Ја*, бића које по свему личи на мене осим што није ја. Како спознати или макар схватити могућност сусрета са *Друи*м у заједничком свету? И, да ли ми уопште имамо заједнички свет? Про-

блем разумевања међусобних односа постаје још тежи када се, наизменично, у улози *Ја* и *Друи* појављују одрасли и дете.

„Односи с другима увек су компликовани“, рећи ће Мерло-Понти (Merleau-Ponty, 2001: 107). Овим се указује на чињеницу да је проблем комуникације скоро нерешив, поготову када имамо на уму тешкоћу успостављања потпуне једнакости и равноправности у односу. „И када се трудимо да поштујемо аутономију другога, када му дозвољавамо слободу, други се не може осећати потпуно слободним самом чињеницом да прима ову слободу од нас“ (Merleau-Ponty, 2001: 107). У односима између одраслих можемо, макар у ретким тренуцима пријатељства или љубави, да успоставимо једнакост ситуације, да се ставимо изнад ове борбе и да одустанемо од сукоба. По дефиницији, како каже Мерло-Понти, ова једнакост не постоји и не може бити створена између одраслог и детета. Као што смо рекли, прве две године живота детета и његове беспомоћности нуде родитељима довољно изговора за успостављање неке врсте навике за доминацијом из које увек клатно понашања померају у правцу екстрема, или превише поштују дечију слободу или то не чине довољно. Немогућност успостављања једнакости произилази, такође, и из чињенице да дете и одрасли живе, да тако кажемо, у различитим *временским зонама* – родитељи посматрају догађаје у светлу будућности, а деца, чак и адолесценти, само у функцији садашњости. „Дакле, није могућа једнакост између одраслог и детета: децу је сувише лако убедити, пошто је наш ауторитет, а не наши разлози, оно што их убеђује. Али, ми их не убеђујемо никада потпуно: успоставља се у детету уверење да трпи утицај (чак кад би одрасли хтео само да образложи) што ће условити читаво његово држање. Тако, чак и мимо наше воље, не можемо избећи да посегнемо за њиховом слободом. Задатак је одраслог, међутим, да сведе ово посезање на оно што је стриктно нужно“ (Merleau-Ponty, 2001: 108).

Наравно да је ову меру *необходно* веома тешко одредити, као што је то још Аристотел приметио. Међутим, Мерло-Понти има неколико предлога који би могли да помогну: један од њих је да одрасли не смеју имати респекта према свим дечијим фантазијама, али не могу ни посматрати све што долази од деце као фантазију. Морају прихватити за дете ризике које прихватају и за себе, јер, избегавајући сваки ризик, отварају простор за потпуно непредвидљиве ризике. Потребно је, такође, испитати наше власти понашање и искључити све оно што у нашем вођењу детета није условљено садашњом ситуацијом, већ долази од наших старих траума. И поред свега тога, морамо бити свесни да однос с дететом никада неће бити апсолутно објективан, али је неопходно направити неку врсту неравнотеже која неће бити на штету детета.

На сложеност ситуације утиче, као што смо то претходно рекли, и чињеница да је одрасли у великој мери само бивше дете. Његове успомене, више него било какве „објективне фазе развоја“, могу пресудно утицати на формирање најважнијих координата дечијег света. Веома често, како каже Мерло-Понти, његова сећања на властито детињство доводе до поистовећивања са својим родитељима, одакле произилази ауторитарност и репресија, али та сећања могу довести и до поистовећивања са својом децом, одакле долази саучесништво и солидарност (Merleau-Ponty, 2001). Међутим, оно што је највећи проблем и парадокс јесте да се та поистовећивања могу наизменично смењивати код истих одраслих изазивајући карактеристичне амбивалентности у односима одрасли–дете. Ако, дакле, имамо на уму чињеницу колико је искуство само једне претходне генерације важно за формирање утицаја које дете трпи, онда није потребно наглашавати важност утицаја низа претходних генерација чији су снови и сећања довели до стварања културног контекста који не дозвољава човеку да икада више буде *само* природно биће. Анализирајући колекције де-

чијих цртежа, Мерло-Понти се позива на истраживање Херберта Рида (Read, 1943) и указује на запањујућу разлику у стилу између генерација деце које раздваја само педесетак година. С друге стране, насупротив овим генерацијским разликама, у оквиру једне генерације постоји изразита сродности с општим стилем и културом епохе у којој дете живи. Мерло-Понти је, иначе, склон тврдњи да у људском свету ништа није природно, човек и једе, и спава, и воли, и убија само на људски начин, дакле, у контексту неке културе. У том смислу „немогуће је одвојити дете од културних утицаја, ту се ради о лажном проблему; чак потпуно одсуство средине (ако се то може замислити) делује на дете као једна специјална средина (изолована) и мења његово стварање у том смислу“ (Merleau-Ponty, 2001: 210).

Дечија представа света

Ако тај преплет утицаја и мрежу односа у које дете бива бачено својим рођењем назовемо свет, можемо ли онда говорити о постојању *представе света* код детета? Да ли дете *зна* да живи у свету? Ако дамо потврдан одговор на то питање, сматра Мерло-Понти, значи да мислимо да је могуће направити једну појмовну организацију дечијег искуства која би била формулисана помоћу недвосмислених исказа. Претпоставити ову могућност значи врло грубо игнорисати специфичности и разлике између одраслог и детета. Све оно што можемо видети и чути као сведочанство дечијег искуства, од цртежа до првих вербализација, упућује на закључак да је детету разлика између њега и одраслог јасна у мери да је изван сваке сумње. И зато, сматра Мерло-Понти, тврдити „да је дете спремно за једну *представу света*, значи без сумње учинити га сувише сличног одраслом – сличног у смислу да му позајмимо сет теза и објашњења формално упоредивих са тезама и објашњењима одраслих“ (Merleau-Ponty, 2001: 235), што оно запра-

во никада нема. Били бисмо можда најближи истини ако укажемо на *приврженост датој ситуацији*, која би била суштинска карактеристика дечијег мишљења, сматра Мерло-Понти. Приврженост датој ситуацији јесте, у ствари, она врста егзистенцијалне уплетености у свет о којој Мерло-Понти говори у својим филозофским делима, на пример, у *Феноменологији перцепције*. То је заправо тврдња да је немогуће опажати, говорити или на било који начин учествовати у свету, а да то није са неког *становишта* и да је нека врста *епоцентризма*, о којем говори Пијаже као нечему што је потребно превладати – трајно присутна и код одраслог. За Мерло-Понтија ја нисам апсолутна свест, нити свет видим очима Бога или неког свемогућег научника, већ преко мога тела, које увек има неку тачку одакле се обраћам свету, учествујем у једној универзалној размени са светом и *дружим*. Оно што овај парцијалан, а у исто време универзалан, однос према свету доноси јесте, између осталог, могућност саме уметности, сликарства пре свега (Merleau-Ponty, 2006).

Задржимо се, на тренутак, на Мерло-Понтијевој критици Пијажеовог становишта. Пијаже, сматра Мерло-Понти, као најважнију особину дечије представе света види *реализам*, који као такав не може остати трајна особина, већ мора претрпети еволуцију. Најпре *од реализма ка објективизму* – пошто је реализам стање неподељености детета и света, објективизам који мора достићи претпоставља свест о себи и прекид са спољашњим светом. Затим, *од реализма ка релативности* – дете мора постати свесно чињенице да његова перспектива није апсолутна, да његова сазнајна и практична позиција о другом извештава само о позицији другог у његовим очима, дакле, да не постоји привилегована позиција ја. И најзад, *од реализма ка релативизму*, када дете мора доспети до разумевања релација између феномена. На пример, да тежина није унутрашњи квалитет објекта – гвожђе је тешко, дрво је лако – већ да је својство, у овом

случају, повезано са величином објекта. Ова еволуција је, између осталог, услов социјализације детета (Merleau-Ponty, 2001: 237).

Мерло-Понти, иначе, доста простора посвећује Пијажеовим анализама и често их коментарише. Тако, говорећи о проблему језика, примећује да су материјали које Пијаже анализира убедљивији од самих интерпретација, јер „постоји често веома велика разлика између онога што изражава дете и онога што разуме Пијаже“ (Merleau-Ponty, 2001: 184). У ствари, Пијажеу је упућен највећи број примедба јер је он, по мишљењу Мерло-Понтија, репрезентативан представник становишта које баштини све тековине картезијанске традиције, које инсистира на дуализмима и поделама и које мисли помоћу јасно дефинисаних категорија, увек се крећући у оштрим дихотомијама као материја–дух–мишљење или унутрашње–спољашње. Пијаже недвосмислено тврди да опажени свет детета нема никакву сталну структуру, јер њу једино интелигенција може да уведе, одатле и његов став о несталности објекта у дечијем свету. „На пример, Пијаже каже да дете не верује у сталност објекта након што они једанпут нестану из његовог видног поља. Али апсурдно је претпоставити у дечијем веровању сталност исто тако као и несталност у смислу како то схвата одрасли. [...] Пијаже се, дакле, не односи уопште према стварном искуству већ само према својим рационализацијама створеним на начин како то чине одрасли“ (Merleau-Ponty, 2001: 185–186). Пијаже претпоставља да ове појмовне дистинкције недостају детету и анализира одговоре само у односу на овај недостатак. „Дословно, он не тражи да разуме дечије концепције, он тражи да их преведе у свој систем одраслог“ (Merleau-Ponty, 2001: 185), стављајући дечју мисао наспрам мишљења одраслих, које опет идентификује са научним мишљењем. „Он узима за критеријум мишљења одраслог истине здравог разума као и извесне принципе класичне физике схваћене на један веома популаран

начин“, каже Мерло-Понти (Merleau-Ponty, 2001: 237). Али оно што је заправо највећа примедба коју Мерло-Понти упућује Пијажеу јесте да је окарактерисао мишљење детета потпуно негативно, да није пронашао начин изражавања који би описао изворно дечије искуство. Потребан је језик у којем се дечији свет не би појављивао као одраз света одраслих у кривом огледалу, и који би могао пуноћу дечијег искуства да опише тако да се дете не појављује као болесни-одрасли или као примитивни-одрасли. „Пијаже признаје формално извешан паралелизам између детета и примитивца: видети *Le jugement et le raisonnement chez l'enfant*, где он ставља у исти ниво дечији менталитет, примитивца, и аутизам болесних. Ипак, разлике су евидентне и чак запањујуће: примитивац је одрасла особа у једном друштву по његовој мери“, док „дете живи у друштву у којем није адаптирано“ (Merleau-Ponty, 2001: 176). Досад смо износили само примедбе које је Мерло-Понти упућивао Пијажеовој концепцији. Простор нам не дозвољава да се детаљније позабавимо односом ових двају оригиналних и утицајних мислилаца, али треба рећи да Пијаже није остао дужан одговора ни Мерло-Понтију ни другим представницима филозофске психологије, како их он назива. У свом делу *Мудросић и заблуде филозофије*, водећи полемику, пре свега, са Бергсоном, Сартром и Мерло-Понтијемо, Пијаже износи најважније недостатке филозофског приступа проблемима психологије, као што формулише и своје разлоге за давање предности научном методу. Чињеница да је Пијаже у младости гајио страстан интерес за филозофију довела је, између осталог, до настанка ретко занимљивог и узбудљивог текста (Пијаже, 1971).

Мерло-Понти проналази код Валона (Wallon, 2015) појам из којег Валон није извео све важне последице, а који би могао бити од помоћи у превазилажењу ових проблема у разумевању дечијег света које смо поменули. Реч је о присуству у дечијем искуству *улијрасиња-*

ри (*ultra-choses*), то јест, условно речено, ствари које нису надхват руке, које се не могу обухватити погледом и чији се аспекти не могу мењати по својој вољи. Такве су ствари небо, земља, које су увек непотпуно одређене од детета. Управо постојање феномена *улијрасињавари* у дечијем искуству, по Мерло-Понтију, доводи до, условно речено, присуства предобјективног времена и простора који заправо подржавају и носе његов живот а које његово мишљење не успева да обухвати и измери. Дете, на пример, *зна* да су његови родитељи деца њихових родитеља, али, ако мало боље погледамо, видећемо да је то знање само на речима, оно истински верује у нешто сасвим друго – „дете верује да је оно постојало пре својих родитеља, као што верује да су *кућа* или *йоље* апсолутне величине (одрасли је *велики као кућа* итд.). На овом плану дете је неспособно да схвати да то није увек тако било“ (Merleau-Ponty, 2001: 242). Међутим, по Мерло-Понтију, то није никаква мањкавост ни недостатак дечијег односа према свету. Дете само на један другачији начин изражава универзалну истину да човек осећа да коегзистира у свету и животу, а да није њихов власник. У неком смислу ово веровање наставља да живи и код одраслог – и одраслом је, уосталом, немогуће да стварно схвати свој почетак као и свој крај, као што не може мислити изван неког стајалишта, „ми можемо поново померити даље границу *улијра-сињавари* (учећи, на пример, о Коперниковом систему), али их не можемо елиминисати у потпуности“ (Merleau-Ponty, 2001: 242).

На тај начин отвара се простор за истинску комуникацију између одраслог и детета, јер „разлика између одраслог и детета није разлика логичког менталитета наспрам предлогичког. То је разлика између света опажања који укључује мало *улијра-сињавари* (али, оне постоје и у свету одраслог, *смрти* на пример) и једног дечијег света који их укључује у великом броју“, и, према томе, „људска веза може да се успостави између одраслог и детета пошто дете није затворено у магич-

ни свет; одрасли га може разумети, помоћу *уљира-сџвари* које су на хоризонту његовог искуства, а које су и предобјективно искуство детета – налазећи код самог себе еквивалент дечије ситуације“ (Merleau-Ponty, 2001: 243).

Догматски рационализам у психологији, покушавајући све да подведе под свој категоријални апарат, прави непоправљиву штету по питању разумевања самог феномена дечијег света, јер он га не посматра у његовом изворном значењу, већ га третира са становишта потпуно непримерене логике (Merleau-Ponty, 2001: 243). Ова логика, коју дели и Пијаже, замрзава у појмове и представе један део дечијег искуства, али исто тако и један део искуства одраслог. Тако замрзнуте она их супротставља као два потпуно различита и затворена менталитета, одакле природно следи немогућност комуникације одраслог с дететом, иако је ова комуникација безброј пута „потврђена од стране изузетних *антииницијација* дечијег мишљења, али и преко *дејиниарија* које налазимо у искуству одраслих“ (Merleau-Ponty, 2001: 243).

И на крају ове кратке анализе да кажемо нешто о могућности да ове дисциплине, психологија детета и педагогија, постигну истинско знање о проблемима којима се баве. За Мерло-Понтија једина оријентација која би омогућила психологији детета и педагогији да допру до *научности* јесте да остану верне дескрипцији самог феномена детињства и феномена одраслог, верне ономе што је у њима изворно и оригинално, јер само анализа која би пратила ову неповљивост и посебност има могућност да кроз истраживања достигне *објективност*. А, „истинска објективност није у посматрању дечијег искуства *одозго* и преокретању тог искуства у један непробојан систем појмова, већ у испитивању живих односа детета и одраслог, начина да се стави у евиденцију оно што њима омогућава да комуницирају“ (Merleau-Ponty, 2001: 243).

Закључна разматрања и педагошке импликације

Овај рад се бавио проблемом разумевања дечјег поимања света из угла филозофије Мерло-Понтија, засноване на критици Пијажеовог становишта. У завршном разматрању указаћемо на педагошке импликације његове феноменолошке педагогије:

– „Сматрамо да је дечја свест различита од свести одраслог не само по садржају, већ по својој организацији“ (Merleau-Ponty, 2001: 171). Мерло-Понти не препознаје дете као некултивисано и недовршено одрасло биће. Дечја свест и виђење света нису мање савршени од свести и виђења одраслог, већ другачији. Пијаже види дете као когнитивног туђинца у свету одраслих – „то ће рећи, дете, управо као особа из стране земље, другачије мисли и фигуративно речено, говори различитим језиком“ (Elkind, 1978: 286). Можемо рећи да је дете когнитивно страно одраслима. Одрасли мора уважавати перспективу детета на два начина: уважавајући перспективу бившег детета у себи и кроз аутентично изворно разумевање света из перспективе детета. Оваква перспектива, која долази изнутра, а не кроз поглед одозго, омогућава одраслом (родитељу, васпитачу, учитељу) не само репрезентовање дечјег мишљења и искуства у настави већ и почетак богаћења и трансформације овог мишљења и искуства, с једне стране, и очување аутентичног дечјег израза, изворног искуства као трајне особине, с друге стране. У подручју једне културе, појединца оваква перспектива доприноси развоју стваралачких капацитета и те културе и тог појединца. Немогуће је дејствовати, живети и суживети у свету, па био тај свет и вртић и школа, без аутентичног становишта. Нужно је разумети дечју слику света из перспективе детета, а не одрасле особе. Перспектива одраслих одмах води упоређивању мишљења детета са мишљењем одрасле особе, а мишљење одрасле особе се изједначава са научним

мишљењем. Пре него што детету одрасли понуди друга виђења и перспективе, он – одрасли – мора да разуме перспективу детета. Реченица „неслагање је мајка науке“ у овом случају не би била упућена само деци, већ и одраслима. Дете не може бити активни агенс сопственог развоја ако одрасли не уважавају његову перспективу – виђење света, ваншколска знања и искуства, социјално-емоционалне и личне капацитете (Ivić, Pešikan, Antić, 2002). Деца и одрасли имају различите перспективе, како искуствене, тако и просторне и временске. Одрасли има искуство детета и одраслог, додуше, можда прилично заборавањем и потиснутог искуства детета, а дете има само своје искуство. Свет одраслих и дечји свет нису исти појмови. Деца и одрасли не живе у истој временској зони. Одрасли посматрају догађаје у светлу будућности, а деца у функцији садашњости. Интерпретација феноменолошких идеја указује васпитачима, били они родитељи или наставници, да морамо пронаћи неутралан језик када разматрамо наше ране интерпретације и изразе света. У супротном, наше инсистирање на научним и филозофским појмовима довешће нас до погрешног разумевања јединствености искуства детета. То искуство мора наћи место у наставном процесу не само као наивна теорија већ и као дечја феноменологија духа.

Литература

- Bahler, B. (2015). Merleau-Ponty on children and childhood. *Childhood & Philosophy*. 11 (22), 203–221. Retrieved May 24, 2018. from www: <https://www.redalyc.org/pdf/5120/512051495002.pdf>.
- Bronfenbrenner, J. (1997). *Ekologija ljudskog razvoja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Descombes, V. (1979). *La même et l'autre*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Elkind, D. (1978). Pijaže i obrazovanje. *Predškolsko dete*. 4, 285–297.
- Ivić, I., Pešikan, A., Antić, S. (2001). *Aktivno učenje 2*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Malinowski, B. (1930). *La Vie sexuelle des sauvages du Nord-Ouest de la Mélanésie*. Paris: PAYOT.
- Merleau-Ponty, M. (1976). *Phénoménologie de la perception*. Paris: Edition Gallimard.
- Merleau-Ponty, M. (1961). *Sens et non-sens*. Geneve: Edition Nagel.
- Merleau-Ponty, M. (2001). *Psychologie et pédagogie de l'enfant*, Verdier.

- Merleau-Ponty, M. (1960). *Signe*. Paris: Edition Gallimard.
- Merleau-Ponty, M. (1964). *L'Visible et l'invisible*. Paris: Edition Gallimard.
- Merleau-Ponty, M. (2006). *L'Oeil et l'Esprit*. Paris: Edition Gallimard.
- Merlo-Ponti, M. (1984). *Struktura ponašanja*. Beograd: Nolit.
- Piaget, J. (1971). *Le jugement et le raisonnement chez l'enfant*. Delachaux et Niestlé.
- Piaget, J. (2013). *La représentation du monde chez l'enfant*. PUF.
- Pijaž, Ž. (1971). *Mudrost i zablude filozofije*. Beograd: Nolit.
- Read, H. (1943). *Education through art*. Londres: Faber and Faber.
- Truc, G. (1950). *Histoire de la philosophie*. Paris: Fishbacher.
- Wallon, H. (2015). *Les origines de la pensée chez l'enfant*. PUF.

Summary

The paper offers an analysis of the child-adult relationship problems in the context of the phenomenological psychology and pedagogy of M. Merleau-Ponty. The authors first outline Merleau-Ponty's key philosophical standpoint on which he builds his views on psychological and pedagogical problems. The paper focuses on the problem of understanding a child's world and the possibility of communication between children and adults, as well as on the problem of children's perception of the world around them. The authors also look at Merleau-Ponty's criticism of Piaget's views on the above-mentioned problems.

Keywords: Merleau-Ponty, pedagogy, psychology, children, adults.